

## УЧАСТЬ КОРОЛІВСЬКИХ КОМІСАРИВ У РОЗ'ЇЗДАХ МАЄТКОВИХ ГРАНИЦЬ У РУСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ XV–XVI СТ.

Юрій Зазуляк

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Львів

### ABSTRACT

#### ROYAL COMMISSARS IN THE PERAMBULATIONS OF ESTATES' BOUNDARIES IN THE RUS' PALATINATE, 15<sup>TH</sup>–16<sup>TH</sup> CENTURIES

The article highlights the role of the royal commissars in the demarcations of the boundaries of the land estates in the Rus' palatinate during the 15<sup>th</sup> and 16<sup>th</sup> centuries. The analysis of the surviving lists of the commissars who were appointed by the king for the demarcation of the royal estates in the Przemyśl land shows that all major local office-holders were called to perform the functions of commissars. The royal commissars were mostly local power holders. They played the role of political mediators facilitating political communication between the king and provincial political communities of the nobility.

**Key words:** royal commissars, demarcation of land estates, nobility, Rus' palatinate, Przemyśl land

**Ключові слова:** королівські комісари, розмежування володінь, шляхта, Руське воєводство, Перемишльська земля

Розвідка висвітлює роль королівських комісарів у граничному судочинстві Руського воєводства XV–XVI ст. Комісари були важливим інструментом королівської влади, які наділялися на певний час повноваженнями для здійснення королівського правосуддя і управління на місцях. Через свою приналежність до місцевої еліти, комісари були своєрідними політичними медіаторами, завдяки яким здійснювалася політична комунікація і підтримувався зв'язок між володарем та локальними спільнотами та інституціями. Тому призначення комісаром і виконання повноважень у справі маєткових границь можна розглядати як вираження особливої довіри короля до владоможця, яка спиралася на вплив і авторитет даної особи серед шляхти певного воєводства чи землі, і поряд з тим як визнання особливих компетенцій і досвіду у сфері права. Призначення королівським комісаром давало, отже, можливість публічної демонстрації осо-

бливої позиції даної особи у складі владної еліти Королівства, воєводства чи землі, було свідченням політичної активності і авторитету даного шляхтича, або ж навіть його наближеності до особи володаря.

Королівські комісари були уповноважені до проведення розмежування і розгляду граничних суперечок, які стосувалися майже виключно королівських маєтків<sup>1</sup>. Проблема роз'їздів границь королівських і шляхетських маєтків була одним із дражливих питань у стосунках шляхти і королівської влади протягом XV–XVI ст. Ця тема постійно звучала у вимогах шляхетського стану до короля, про що неодноразово згадують постанови коронного законодавства того часу<sup>2</sup>. Так, наприклад, у Червінському привілеї 1422 р. король зобов'язався нікому з поміж шляхти не відмовляти у проханнях проводити розмежування їхньої та королівської власності. Ця обіцянка була повторена у Нешавських привілеях 1454 р.<sup>3</sup> Нагальність питань, пов'язаних з врегулюванням маєткових границь, засвідчують також згадки у відповідних параграфах статутного і сеймового права, зокрема у Статуті Яна Ольбрахта з 1496 р. про часті кривди, утиски та фізичне насильство, яких зазнавала шляхта та шляхетські піддані через граничні конфлікти з королівськими державцями і старостами. Статут Яна Ольбрахта говорить також про труднощі і перепони, які чинили королівські тенутарії та старости шляхти, що домагалася встановлення границь між маєтками<sup>4</sup>.

Повноваження королівських комісарів у граничному судочинстві регулювалися відповідними параграфами сеймових конституцій та статутів XV – першої половини XVI ст. Найдавніший законодавчий акт, який згадує про королівських комісарів – це Нешавські привілеї 1454 р. В одному з параграфів цих статутів король обіцяв, що надалі у разі отримання прохання про розмежування шляхетської та королівської власності, він призначатиме двох дигнітаріїв, які разом з місцевим підкоморієм, встановлюватимуть від його імені границі<sup>5</sup>. Найповніший опис повноважень королівських комісарів міститься у параграфі статуту короля Яна Ольбрахта, затвердженому на пйотрковському сеймі того ж 1496 р. Згідно цієї конституції, для проведення розмежування королівських і шляхетських маєтків король визначав на комісарів двох дигнітаріїв та двох нижчих урядників даної землі, до яких також додавався місцевий підкоморій. Місцевий староста мав супроводжувати комісарів під час розмежування та забезпечувати їхнє перебування. Комісари, виїхавши на місце, скликали місцевих старців, слухали їхні зізнання, складені під присягою, та на їх основі здійснювали розмежування. Якщо зізнання старців суперечили одні одним, то комісари повинні були згідно свого сумління погоджувати такі суперечливі свідчення і виводити

<sup>1</sup> Про комісарське судочинство див. S. Łaguna, *O prawie graniczném polskiém*, Warszawa 1875, s. 41–43.

<sup>2</sup> Про розмежування і усунення непевних маєткових границь див. S. Łaguna, *O prawie graniczném...*, s. 21.

<sup>3</sup> *Volumina legum*, vol. I, Petersburg 1859, p. 37, col. 1; *Volumina constitutionum* (далі: VC), t. 1, vol. 1, Warszawa 1996, s. 63.

<sup>4</sup> VC, t. 1, vol. 1, s. 80.

<sup>5</sup> *Ibidem*, s. 63.

границю за власним переконанням (*secundum eorum privatum iudicium*). Комісари приймали рішення більшістю голосів без огляду на думку старости чи державці королівських маєтків<sup>6</sup>. Уточнення повноважень королівських комісарів знайшло також відображення у конституціях з 1523 і 1538 рр.<sup>7</sup>

Початки комісарського судочинства, яке стосувалося розмежування королівських маєтків на території Руського воєводства, датуються першими десятиліттями XV ст.<sup>8</sup> Однак, немає певності щодо того, наскільки комісарські роз'їзди границь були усталеною практикою для того часу. У цьому ж зв'язку варто також звернути увагу, що у даний період королівські старости, як правило, самі розмежовували границі королівських і приватних маєтків.

Починаючи з другої половини XV ст. діяльність комісарів у граничному судочинстві набагато краще висвітлена у джерелах. Нижче я зосереджуся на актах комісарських судів, які збереглися у найстаршій підкоморській книзі Перемишльської землі. Перша зі збережених перемишльських підкоморських книг була опублікована свого часу А. Прохазкою і містить акти розмежувань за період 1472–1570 рр. Це фактично найдавніший цілісний корпус актів цього типу, який походить з територій Руського воєводства. На підставі перемишльських підкоморських актів я хочу детальніше розглянути питання про те, ким були королівські комісари і як часто особи з поміж владної еліти вибиралися на роль комісарів. Я також спробую наголосити на окремих важливих рисах та особливостях комісарських розмежувань маєтків.

Загалом серед актових матеріалів перемишльського підкоморського суду, опублікованих А. Прохазкою, налічується 77 здійснених розмежувань та розпочатих судових процесів про границі. З них 28 датуються XV ст., 49 походять з XVI ст. При цьому лише 15 розмежувань були проведені королівськими комісарами, що складає приблизно 19% від загального числа. Більшість розмежувань (9 з 15) за участю королівських комісарів стосуються територій двох південно-східних повітів Перемишльської землі – Самбірського і особливо Стрийського.

Єдине розмежування, яке не стосувалося королівських маєтків, було проведене у 1507 р. між селом Валавою, маєтністю перемишльського православно-го єпископа Антонія, та селом Наклом, власністю, родини Моравських<sup>9</sup>. Акт ще одного з граничних процесів з 1472 р. між перемишльським католицьким єпископом Миколаєм та капітулою з одного боку та Станіславом Славським з іншого боку повідомляє, що на одному з судових засідань були присутні не-названі комісари, однак деталі їхньої участі невідомі<sup>10</sup>. На підставі цих двох

<sup>6</sup> Ibidem, s. 80–81.

<sup>7</sup> *Corpus Iuris Polonici*, wyd. O. Balzer, vol. 4, fasc. 1, Kraków 1910, № 15, s. 43; VC, t. 1, vol. 2, 2000, s. 171.

<sup>8</sup> *akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie* (далі: AGZ), t. IV, Lwów 1873, № XXXVII (Львів, 25 VIII 1417).

<sup>9</sup> AGZ, t. XIX, № 3021 (22 IX 1507).

<sup>10</sup> Ibidem, № DCCXLII. 2966 (16 VII 1472).

свідчень не можна виключати, що подібно до роз'їздів королівських маєтків, комісари також призначалися для встановлення границь церковної власності.

Кількість комісарів, уповноважених королем для проведення маєткових границь, зростає протягом розглянутого періоду. У другій половині XV ст. король призначав двох, або ж навіть одного комісара для проведення розмежувань<sup>11</sup>. У 90-х рр. XV ст. число комісарів зростає до 4 осіб, що відповідало вищезгаданим приписам статуту Яна-Ольбрахта з 1496 р. Починаючи з другої декади XVI ст., кількість комісарів далі збільшується до 5 осіб. Окремо слід згадати про роз'їзд границь з 1496 р. між королівським селом Манчиківичі та Рокитницею, селом перемишльського підкоморія Станіслава Дершняка. Для його проведення король направив 6 комісарів<sup>12</sup>. Хоча це число комісарів зустрічається лише під час одного розмежування границь у Перемишльській землі, подібна кількість королівських уповноважених не була чимось винятковим. З початку XVI ст. відомі два роз'їзди границь королівських та приватношляхетських сіл у Сяноцькій землі, які відбулися за участі 6 комісарів<sup>13</sup>.

Загалом комісарами у 15 роз'їздах маєткових границь у Перемишльській землі за період 1472–1525 рр. була 31 особа. Серед них виключно дигнітарії та урядники Перемишльської землі та Руського воєводства. Тому, не буде перебільшенням сказати, що виконання функцій королівських комісарів було фактично актуалізацією і підтвердженням існуючих ієрархій та статусів влади і престижу. Так, руські воєводи виступали в якості комісарів 7 разів, перемишльські каштеляни – 5, перемишльські підкоморії – 9, перемишльські земські судді – 8. Двічі комісарами король призначав перемишльських католицьких єпископів, а 5 разів до числа комісарів долучалися урядники з Львівської землі. Серед окремих осіб найчастіше комісаром був не хтось з чільних представників еліти влади, але Миколай Конюшецький, який посідав відносно скромний уряд перемишльського войського (7 разів). Регулярно королівськими комісарами виступають також коморники підкоморіїв (6 разів), що загалом підтверджує важливу роль цих урядників у граничному судочинстві того часу.

Той факт, що окремі особи виступали в якості королівських комісарів частіше від інших залежав також від специфіки королівських доручень, даних комісарам. Наприклад, регулярною практикою були королівські доручення тій самій групі комісарів провести не один, а кілька роз'їздів різних королівських маєтностей на території того самого повіту. Так, наприкінці квітня 1521 р. група комісарів здійснила два розмежування у Самбірському повіті<sup>14</sup>. У 1525 р. королівські комісари провели червень і вересень у роз'їздах королівських і діничних маєтностей у Стрийському повіті (було здійснено 4 розмежування)<sup>15</sup>.

Окремі акти комісарських розмежувань містять також інформацію про документи королівських комісій, тобто спеціальних королівських листів, якими

<sup>11</sup> Ibidem, № 3000 (26 VI 1478).

<sup>12</sup> Ibidem, № 3020 (6 VII 1496).

<sup>13</sup> Ibidem, № DCCCLXXI (25 VIII 1518); № 3124 (1 XII 1524).

<sup>14</sup> Ibidem, № DCCXCIV – V. 3030–3031 (29–30 IV 1521).

<sup>15</sup> Ibidem, № 3036 (10 VII 1525); № 3037 (22 IX 1525); № 3038 (26 IX 1525); № 3039 (25 IX 1525).

володар призначав своїми комісарами певних осіб і наказував їм провести границі між маєтками. Подібні свідчення або обмежуються лише згадкою про дату і місце видання королівської комісії, або ж наводять увесь текст комісії. Найстарший збережений акт такої комісії, виставлений королем Казимиром IV у Новому Корчині 18 жовтня 1472 р., стосувався розмежування королівських сіл Дуліби та Гірне та приватного села Жулин, власності Юхна Нагваздана, розташованих у Стрийському повіті<sup>16</sup>. Порівняння дат відомих королівських комісій і дат проведення самих розмежувань дозволяє скласти приблизне уявлення про те, як швидко виконувалися королівські доручення про розмежування земельної власності. Як правило, комісарам потрібно було в середньому від 2 до 5 місяців на виконання королівської комісії. Цей термін був очевидно доволі приблизний: у залежності від обставин він міг бути набагато коротшим (7 днів)<sup>17</sup>, або ж довшим (10 місяців)<sup>18</sup>. Видання королівських комісій та призначення комісарів було часто наслідком спеціальних рішень, ухвалених королем на сеймах<sup>19</sup>. З документів комісарських розмежувань, які подають інформацію про місце і час виставлення комісії, можна встановити, що з діяльністю сейму були очевидно пов'язані комісії видані у Пйотркові (16 березня 1496; 21 лютого 1525)<sup>20</sup>, у Брест Литовському (5 червня і 27 липня 1511)<sup>21</sup>, і можливо у Новому Корчині (18 жовтня 1472)<sup>22</sup>. Натомість комісії, видані у Торуні (23 квітня 1521), Львові (13 жовтня 1524), не мають прямого відношення до сеймових рішень.

Деякі з листів королівських комісій проливають світло на маловідомі деталі комісарських роз'їздів. Так комісари здійснювали розмежування маєткових границь вже після смерті володаря, який видав відповідне розпорядження і призначив комісарів<sup>23</sup>. Інколи володарі були змушені повторно призначити нових комісарів для завершення розмежування. Як приклад можна навести лист королівської комісії, виданий у Пйотркові 19 листопада 1491 р. для проведення розмежування королівських сіл Натковичі і Малковичі з одного боку та діничного села Оріховичі, власності Ожеховських<sup>24</sup>. З тексту королівської комісії дізнаємося, що це була вже друга спроба короля здійснити роз'їзд границь згаданих маєтків. У своєму листі король згадує, що він спершу призна-

<sup>16</sup> Ibidem, № 2971.

<sup>17</sup> Ibidem, № DCCXCIV. 3030.

<sup>18</sup> Ibidem, № DCCLXXXV. 3021; 3037.

<sup>19</sup> Див. запис до актів Коронної Метрики з 10 лютого 1504 р. про призначення на сеймі комісарів для розмежування міста Мостиська і прилеглих сіл. Документ роз'їзду границь не зберігся в актовій книзі Перемишльського підкоморського суду. *Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* (далі: MRPS), wyd. Th. Wierzbowski, pars III, Warszawa 1908, № 1234, s. 76.

<sup>20</sup> Пйотрковський сейм 1496 р. відбувався у березні–травні: VC, t. 1, vol. 1, s. 60; MRPS, pars II, 1907, № 568–579, s. 34–35; Пйотрковський сейм 1525 р. відбувався у січні–лютому: MRPS, pars IV, vol. 2, 1912, № 14092–14186, s. 307–312 (2 I–21 II).

<sup>21</sup> М. Любавский, *Литовско-русский сейм*, Москва 1900, с. 190.

<sup>22</sup> MRPS, pars I, 1905, № 865, s. 45 (Новий Корчин, 4 X 1472).

<sup>23</sup> AGZ, t. XIX, № 3021.

<sup>24</sup> Ibidem, № DCCLXXIX. 3014 (28 IV 1491).

чив комісарами белзьського воєводу Миколая зі Жмігроду та інших не названих осіб. Однак, через смерть белзьського воєводи розмежування не відбулося<sup>25</sup>. Для завершення справи король призначив нових комісарів: перемишльського каштеляна Станіслава Кміту з Вішніца, перемишльського старосту Пшедбора з Конєцполя, перемишльського підкоморія Станіслава Дершняка з Рокитниці, перемишльського земського підсудка Якуба з Чешаціна. Можливо нові комісари діяли на підставі документу комісії, виставленого для комісарів на чолі з Миколаєм зі Жмігроду і який не зберігся. Таке припущення є можливим з огляду на те, що сам акт розмежування був датований 28 квітня 1491 р., тобто він передусє даті виставлення нової комісії, текст якої було записано до акту розмежування. Цей акт комісії, який підтверджував повноваження нових комісарів, було виставлено вже після проведення розмежування (19 листопада 1491 р.). Як вже зазначалося, згідно тексту королівської комісії продовжити справу розмежування згаданих маєтків після смерті белзьського воєводи було доручено чотирьом новим комісарам. Однак, сам документ розмежування було виставлено від імені лише трьох комісарів і він не згадує про участь у процесі розмежування Станіслава Кміти. Очевидно, що не усі можновладці могли чи бажали виконувати подібні королівські доручення, розглядаючи їх як обтяжливі, або ж відмовляючись від них<sup>26</sup>.

Окремі роз'їзди маєткових границь перетворювалися на велику публічну подію для повіту, землі та її шляхти, на яку крім самих комісарів з'їжджалася велика кількість інших дигнітаріїв та можновладців. Це зокрема впливає зі значного числа авторитетних свідків, імена яких поряд з комісарами перелічені в окремих актах розмежувань. Так, у вже згадуваному розмежуванні Манчиків та Рокитниці з 1496 р. взяли участі чи не усі дигнітарії Перемишльської землі<sup>27</sup>. Подібний характер мали також роз'їзди границь за участю комісарів і в інших землях воєводства. Це добре засвідчує, наприклад, документ роз'їзду границь королівських сіл Вроблик, Тарговища, Климкова і Лодзина та приватношляхетського села Івонич (Сяноцька земля), що відбувся у 1518 р.<sup>28</sup> Уся група можновладців, присутня під час розмежування, налічувала 20 осіб і представляла три землі Руського воєводства, а також Краківське, Сандомирське і Люблінське воєводства. Таким чином, перед нами фактично міні з'їзд представників владної еліти Корони.

Таке широке представництво можновладства у граничних процесах, зокрема комісарських, показує, що розмежування маєткових границь представляло важливий аспект локальної політичної культури і комунікації<sup>29</sup>. Участь

<sup>25</sup> Ibidem, s. 558.

<sup>26</sup> Пор., наприклад, курйозний випадок з відмовою львівського архієпископа Григорія з Сянока виконувати обов'язки королівського комісара, *ibidem*, t. XV, 1891, № 23 (7 I 1457).

<sup>27</sup> Ibidem, № 3020 (6 VII 1496).

<sup>28</sup> Ibidem, t. XIX, № DCCCLXXI. 3117 (25 VIII 1518).

<sup>29</sup> Див., наприклад, велике число свідків документу роз'їзду границь села Натковичі у 1353 р. *Akt graniczny czerwono-ruski z 1353 r.*, wyd. A. Prochaska, «Kwartalnik Historyczny» 1896, R. X, s. 813–816.

у роз'їздах земельних границь відігравала вагомую роль у локальній політиці шляхти, і поряд із сеймиковою діяльністю, про яку з того часу ми зрештою мало знаємо, формувала підстави і досвід колективної політичної дії та політичної репрезентації шляхти. Дослідники неодноразово вказували на процеси посилення формальної ієрархії урядів та статусу всередині коронного можновладства протягом XVI ст., насамперед шляхом подальшої інституалізації коронної ради (сенату) як колективного органу, покликаного репрезентувати позицію можновладства і владної еліти у політичному житті Корони<sup>30</sup>. Водночас, у світли аналізі ролі королівських комісарів важливим виявляється не сам факт існування такої усталеної ієрархії, але наявність інституціалізованих інструментів, можливостей та процесів, таких як інститут королівських комісарів та роз'їзд границь королівських маєтків, які дозволяли даній особі постійно виражати, підтверджувати і переглядати своє місце у складі владної еліти.

## БІБЛІОГРАФІЯ

### Джерела

- Akt graniczny czerwono-ruski z 1353 r.*, wyd. A. Prochaska, «Kwartalnik Historyczny» 1896, R. X, s. 813–816.
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej, z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie* (AGZ), wyd. O. Pietruski, X. Liske, A. Prochaska, t. IV, Lwów 1873; t. XV, 1891; t. XIX, 1906.
- Corpus Iuris Polonici*, wyd. O. Balzer, vol. 4, fasc. 1, Kraków 1910.
- Matricularum Regni Poloniae Summaria, excussis codicibus qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur* (MRPS), wyd. Th. Wierzbowski, pars I, Warszawa 1905; pars II, 1907; pars III, 1908; pars IV, vol. 2, 1912.
- Volumina constitutionum*, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. 1, vol. 1, Warszawa 1996; t. 1, vol. 2, 2000 (VC).
- Volumina legum*, vol. I, Petersburg 1859.

### Література

- Łaguna S., *O prawie granicznym polskiem*, Warszawa 1875.
- Любавский М., *Литовско-русский сейм*, Москва 1900.
- Sucheni-Grabowska A., *Badania nad elitą władzy w 1551–1562* [w:] eadem, *Wolność i prawo w staropolskiej koncepcji państwa*, Warszawa 2009.

<sup>30</sup> A. Sucheni-Grabowska, *Badania nad elitą władzy w 1551–1562* [w:] eadem, *Wolność i prawo w staropolskiej koncepcji państwa*, Warszawa 2009, s. 131.

